

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 340.115:342.724

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2019-1-03>

Теоретико-методологічні засади розуміння принципу рівності

Журавльова Г. С.

*Запорізький національний університет,
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
zhuravlyovaganna@ukr.net*

Ключові слова:

*принцип права, принцип рівності,
засади принципу рівності,
нормативно-керівні начала.*

Надійшло до редколегії:

02.04.2019

Прийнято до друку: 13.05.2019

На основі наукової літератури розкриваються теоретико-методологічні засади розуміння принципу рівності. Особлива увага приділяється питанням ролі принципу рівності у правовій системі. У цій роботі йтиме мова про конституційні принципи права, насамперед, про принцип рівності та заборону дискримінації. Конституційна традиція визначає певний набір принципів права, які є фундаментальними для правової системи конкретної держави та дають змогу ідентифікувати її на правовій карті світу.

Theoretical and methodological principles of understanding of equity

Zhuravlova H. S.

*Zaporizhzhya national university, str. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
zhuravlyovaganna@ukr.net*

Key words:

principle of law, principle of equality, principles of the principle of equality, normative-governing principles.

The role of the principles of law in the legal system is difficult to overestimate, since it refers to the link between the general and special in law, that is, the idea of law as such and a legal order, a rule. Principles of law have a special position as certain requirements-standards for legislation and administrative and judicial practice. Principles of law also play an important role in identifying legal traditions, since they form the basis of it and are system-building provisions.

From the normative position, the principles of law do not contain some elements of the law, which is explained by the specifics of their place in the system of law. In its essence, the principles of rights consolidate the system of law, form the backbone of the right, penetrate all its elements. In accordance with the general principles of law, the norms of law are interpreted and the framework of legal fields, branches and institutions is formed. Principles of law, in contrast to legal norms, have greater stability and stability, are fundamental. They are expressed in maximum general and universal normative prescriptions.

The initial normative and managerial principles provide a substantial, stable, regular legal link between the various rules of law and other normative requirements, serve as the main means

for guidance in lawmaking, systematization, interpretation and implementation of law. In case of discrepancy between legal norms and principles of law, the latter should be interpreted through the prism of the principles of law or brought into conformity with them. Such an integrative, permeating property of the principles of law determines their system-forming character in the system of law, which makes it possible to carry out comparatively legal analysis of legal systems more qualitatively.

The principles of law can be understood as a set of fundamental ideas and provisions that permeate and form the framework, the basis of the legal system and ensure the legitimacy of law-making, the application of law by adapting the abstract provisions of the law to specific life circumstances, which determines the assessment of the lawfulness of measures in accordance with the purpose determined by law.

It should be borne in mind that the jurisprudence distinguishes the branch principles of law, as well as the principles of law, which are interdisciplinary, and the principles inherent in individual institutions of law. In the context of our subject research, such principles will serve, respectively: a) inter-branch principles that are inherent in several principles of law, such as public law or procedural law: proportionality, prohibition of arbitrariness, adversarial, discretion, respect for state sovereignty and territorial integrity, non-interference in internal affairs, etc.;

b) the branch principles that are inherent in certain branches of law, in particular constitutional law, legality, respect for human rights, separation of powers, rule of law, social state, democratic state, democracy, political, economic and ideological diversity, protection of national interests, etc.; c) the principles of the Institute of Law, for example, the Institute of Human Rights, the inalienability and inalienability, the universality, the prohibition of arbitrary interference with private autonomy, judicial protection, etc.

The nature of constitutional principles is disclosed as a set of certain standards and requirements to the content of legislation, administrative and judicial practice, which define the leading ideas, concepts and constructions in constitutional law. Particular importance of the constitutional principles for the clarification of the essential content of constitutional rights and freedoms, which, in turn, determine the limits of state intervention in the field of freedom of the individual. Particular attention deserves attention to the delineation of the content of constitutional principles and human rights, although the latter are also similar to the principles of law, since they define the standards for their specification in legislation and law enforcement, as well as the relation between inter-sectoral, branch principles and principles of the institutes of law. Thus, the principle of equality is universal, since it is a system-based formulation of the substantive content of human rights and defines standards for the handling of public authorities with individuals in order to prevent unwarranted discrimination.

Роль принципів права у правовій системі складно переоцінити, оскільки йде мова про зв'язуючу ланку між загальним та особливим у праві, тобто ідеєю права як такого та правовим приписом, правилом. Принципи права посідають особливе положення як певні вимоги-стандарти до законодавства та адміністративної і судової практики. Принципи права також відіграють важливу роль в ідентифікації правової традиції, оскільки складають її основу та є системо утворюючими положеннями. Термін «правова традиція» введено в обіг Г. Берманом, який написав працю «Право та революція. Формування західної правової традиції» [1]. У вітчизняній науці цим терміном оперують Д. Вовк, М. Савчин, В. Кампо та деякі інші науковці. Оскільки у цій роботі йтиме мова про конституційні принципи права, насамперед, про принцип рівності та заборону дискримінації, то у відповідному ключі правомірно вживати термін «конституційна традиція». Таким чином, конституційна традиція визначає певний набір принципів права, які є фундаментальними для правової системи конкретної держави та дають змогу ідентифікувати її на правовій карті світу.

Принципи права (лат. "principium" засада, першооснова) є найважливішою частиною всього (principium est porissima pars cujuscue rei), «базовими нормативно-керівними засадами (імперативними вимогами), що визначають загальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин» [2, с. 127]. Із нормативістської позиції принципи права не містять деякі елементи правової норми, що пояснюється специфікою їх місця у системі права. За своїм сутнісним змістом принципи права консолідують систему права, складають кістяк права, пронизують всі його елементи. У відповідності до загальних принципів права тлумачаться норми права та формується каркас правових сфер, галузей та інститутів. Принципи права, на відміну від правових норм, володіють більшою

стійкістю та стабільністю, носять фундаментальний характер. Вони виражаються у максимально загальних і універсальних нормативних приписах.

Як справедливо пише проф. А. Колодій, спочатку зміст принципів права намічається самим життям, спонтанно, у суспільних соціальних відносинах, що складаються в реальному житті та отримують пізніше регламентацію і захист з боку держави в комплексах суб'єктивних прав учасників правовідносин. Виникнення принципів права як загальносоціальних є необхідною умовою наступного їх закріплення у вигляді юридичних принципів і норм, тому що свідчить про актуальність їх для суспільства і необхідність їх юридичного оформлення. Саме так у надрах громадянського суспільства, в межах правоутворення, за допомогою юридичної практики зароджуються нові юридичні принципи, що еволюційно відмінюють дію застарілих, неактуальних принципів [3, с. 42].

Вихідні нормативно-керівні начала забезпечують суттєвий, стійкий, регулярний правовий зв'язок між різними нормами права та іншими нормативними приписами, служать основним засобом для орієнтиру в правотворчості, систематизації, інтерпретації та реалізації права. У випадку виявлення невідповідності правових приписів, норм принципам права останні повинні інтерпретуватися через призму принципів права або приводитися у відповідність до них. Така інтегративна, пронизуюча властивість принципів права визначає їх системоутворюючий характер у системі права, що дає змогу більш якісно здійснювати порівняльно-правовий аналіз правових систем. Оскільки правові принципи «виходять», власне, поза правові явища і процеси, беруть свою основу в економічній, соціальній структурі конкретного суспільства, специфіці менталітету його представників, вони служать основним орієнтиром та мірилом для виявлення

історичних, філософсько-етичних, соціально-економічних витоків права, зумовлюють особливості правового стилю юристів у різних типах суспільства [2, с. 74].

Принципи права можна розуміти як сукупність основоположних ідей та положень, які пронизують і складають каркас, основу правової системи та забезпечують легітимність правотворення, застосування права шляхом пристосування абстрактних положень закону до конкретних життєвих обставин, що зумовлює надання оцінки правомірності заходів відповідно до мети, яку визначає закон.

Згідно із Р. Циппеліусом, правосуддя добудовує (розвиває) право шляхом уточнення, доповнення або виправлення закону: 1) воно уточнює закон, визначаючи та опрацьовуючи можливі варіанти його тлумачення й обирає найбільш вдалий з них (добудова права *secundum legem*); 2) доповнює закон, домірковуючи його ідеї, зокрема за допомогою правила однакового поводження там, де бракує того чи іншого правила (відкрита добудова права *praeter legem*); 3) виправляє закон, відхиляючись від змісту слів закону там, де закон веде до несправедливих чи безглузвих результатів (відкрита добудова *contra legem*) [4, с. 116]. Тут ще існує аргумент на користь того, що принципи права є продуктом доктрини та судової практики, а в останній відіграють вирішальну роль, оскільки впливають на інтерпретацію писаного права та обґрунтування судових рішень, що є важливим для розвитку правової системи, особливо для захисту прав людини.

У свою чергу, рівність в описі А. Дайсі втілюється в характеристиці верховенства права, а саме в тому, що кожна людина, незалежно від її рангу або стану, підпорядковується ординарному закону (*ordinary law*) країни.

Принцип рівності за власною природою не тільки походить від природного права (права справедливості),

а являє собою, як й інші зазначені фундаментальні принципи, сучасне втілення принципів природного права [5, с. 70].

До основоположних принципів права С. Погребняк відносить принципи справедливості, рівності, свободи, гуманізму [6]. М. Савчин у якості фундаментальних цінностей права виділяє, окрім зазначених перших трьох, також гідність людини, солідарність, субсидіарність, толерантність, верховенство права [7, с. 138–163]. Зазначимо, що С. Погребняк, говорячи про гуманізм, та М. Савчин – про гідність людини, мають на увазі майже одне і те ж гідність, яка конкретизується у правах і свободах людини.

Необхідно мати на увазі, що у юриспруденції виділяють галузеві принципи права, а також принципи права, які мають міжгалузевий характер, та принципи, притаманні окремим інститутам права. У контексті нашого предмета дослідження такими принципами будуть слугувати, відповідно:

1) міжгалузеві принципи, які притаманні кільком принципам права, наприклад, публічному праву чи процесуальному праву: пропорційності, заборона свавілля, змагальності, диспозитивності, поваги державного суверенітету і територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи тощо;

2) галузеві принципи, які притаманні окремим галузям права, зокрема конституційному праву: законність, повага до прав людини, поділу влади, правової держави, соціальної держави, демократичної держави, демократії, політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, захисту національних інтересів тощо;

3) принципи інституту права, наприклад, інституту прав людини невід'ємності і невідчужуваності, універсальності, заборони свавільного втручання у приватну автономію, судового захисту тощо.

Ідея рівності протягом кількох тисячоліть була предметом розгляду видатних філософів та політичних діячів (Протагор, Платон, Аристотель, Пилип де Бомануар, Генрі Бректон, Ейке фон Репков, Гуго Гроцій, Томас Гоббс, Вольтер та інші). У певні історичні періоди рівність розглядалась по-різному.

Не втратило своєї актуальності це питання й сьогодні. У сучасній юридичній науці принцип рівності прав і свобод людини і громадянина неодноразово розглядався як у теорії права, так і в рамках спеціальних досліджень таких українських учених, як: О. Дашковська, В. Колісник, А. Колодій, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, М. Савчин, В. Шаповал, Ю. Тодика, М. Цвік. Натомість, незважаючи на те, що ідея рівності прав і свобод людини і громадянина нині постає в якості основи побудови всієї правової системи, а також на велику увагу з боку фахівців до цієї проблеми, й донині не вироблено загальноузгодженого підходу до розуміння сутності цього принципу та його співвідношення з іншими подібними за змістом принципами.

Крім того, уявлення про рівність також коливається між визнанням і перерозподілом, правом бути серед рівних і правом на рівну частку. Конституційне право насправді поєднує обидва підходи. Політичні права є не лише визнанням, а також насправді розподілом політичної влади або між органами влади. Аналогічним чином економічні права можуть визначати перерозподіл ресурсів, але вони регулюють визнання в тому, що вони не лише є запобіганням бідності, а також спрямовані на попередження маргіналізації та соціальної ізоляції.

Нарешті, конституційне право на рівність може виступати у формі певної нерівності, у таких, наприклад, приписах, як привілеї чи пільги, чи в положеннях, які забороняють дискримінацію у відношенні до раси, статі, інвалідності, віку тощо. Це може бути також орієнтація на різні сфери правозастосування, такі як

політична рівність, рівне оподаткування, рівність у сфері освіти, забезпечення рівного доступу до зайнятості і т.д. Тобто тут мова йде фактично про певні позитивні обов'язки або стверджувальні дії держави [8, с. 983].

Попри різноманіття поглядів на природу принципів права, домінуючим у них є поєднання природно-правового та позитивістського підходів. На думку О. Уварової, оптимальним поєднанням ідей природно-правової і позитивістської концепцій праворозуміння є визнання обов'язковості закріплених державою правил поведінки за умови їх відповідності визнанням у суспільстві цінностям справедливості, рівності, свободи і гуманізму, їх тлумачення у світлі цих цінностей, а також необхідності безпосереднього звернення до них у випадку законодавчого мовчання [9, с. 21]. На підставі такого інтегративного поєднання юридичних шкіл дослідниця розкриває особливості принципів права на фоні правових норм: 1) принципи права мають більший ступінь об'єктивності порівняно з нормами права, тобто вони набувають аксіоматичного характеру стосовно норм права; 2) відмінний характер нормативності принципів і норм; 3) більш стабільний характер принципів права; 4) принципи права виступають системоутворюючим елементом права; 5) відмінна структура принципів і норм права.

Вивчаючи джерела та чинники нерівності на глобальному ринку, німецький соціолог У. Бек вказує на нерівномірність щодо інвестування багатого Північчю бідного Півдня. Джерелом такої нерівності вбачається домінування підходу національної держави, які, насамперед, враховують національні інтереси, та відсутність кристалізації певних спільних загальнолюдських інтересів, у чому і виражається, за висловом Бека, «фундаментальна асиметрія сприйняття нерівності» [9, с. 64]. Далі вирізняються великі (транснаціональні, наднаціональні,

інтернаціональні та глобальні) та малі нерівності (у рамках національних держав). На основі аналізу зазначених типів нерівностей, Бек виділяє такі принципи нерівності: 1) національно-державна фрагментація та осудність глобальних нерівностей; 2) сприйняття соціальних нерівностей передбачає наявність норм рівності; 3) міжнаціональна непорівнюваність соціальних нерівностей; 4) затемнення (тобто усунення національними державами нерівності) легітимізує бездіяльність. Такі принципи призводять до того, що сильні і багаті держави перекладають ризик щодо негативних наслідків своїх рішень на бідні країни, що підсилюється усталеною парадигмою соціальних наук, у тому числі юридичною наукою [10, с. 66–69]. Така позиція зачіпає проблеми витоків та внутрішніх механізмів нерівності, які домінують сьогодні у світі та впливають на процес ухвалення рішень у рамках національних держав, на рівні транснаціональних і наднаціональних об'єднань, а також на глобальному рівні. Доволі визначальною обставиною для ухвалення таких рішень є, насамперед, національні інтереси, які формулюються та виступають домінантою саме з боку великих держав, яких ще Ф. Бродель називає державами-системами, чи, за словами І. Валлерстайна, державами-світами (наприклад, США, КНР, Європейський Союз, Японія тощо). За згаданими критеріями до цієї групи країн можна умовно віднести Росію, яка володіє значним ядерним потенціалом і сьогодні веде доволі агресивно війни у формі

традиційної (так званої конвенційної) війни, кібервійни, економічної війни. На нашу думку, така нерівність може бути подолана формуванням нової моделі колективної безпеки та формуванням координації зусиль на глобальному ринку щодо доступу до ресурсів, включно природних, так і фінансових, та з доступом до новітніх інформаційних технологій.

Природа конституційних принципів розкривається як сукупність певних стандартів та вимог до змісту законодавства, адміністративної та судової практики, які визначають провідні ідеї, поняття та конструкції в конституційному праві. Особливе значення конституційні принципи мають для з'ясування сутнісного змісту конституційних прав і свобод, які, у свою чергу, визначають межі втручання держави у сферу свободи індивіда. Окремої уваги заслуговує питання розмежування змісту конституційних принципів та прав людини, хоча останні також подібні до принципів права, оскільки визначають стандарти щодо їх конкретизації в законодавстві та правозастосуванні, а також співвідношення між міжгалузевими, галузевими принципами та принципами інститутів права. Таким чином, принцип рівності є універсальним, оскільки він є системоутворюючим щодо формулювання сутнісного змісту прав людини та визначає стандарти поведінки органів публічної влади з приватними особами задля попередження необґрунтованої дискримінації.

Література

1. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха реформирования / пер. с англ.; Гарольд Дж. Берман. 2-е изд. Москва: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1998. 624 с.
2. Савчин М. Порівняльне правознавство. Загальна частина: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2006. 287 с.
3. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. № 3. С. 42–46.

4. Циппеліус Р. Юридична методологія / пер. з нім. Київ : Реферат, 2004. 176 с.
5. Шевчук С. Значення загальноправового принципу пропорційності для визначення конституційності обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод (зарубіжний досвід). *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2000. № 1(20). С. 69–76.
6. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
7. Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції : монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. 372 с.
8. Rosenberg, Michel and Sajo, Andras (Eds.) *Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford : Oxford University Press, 2003. 1482 p.
9. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні : загальнотеоретична характеристика : монографія. Харків : «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
10. Бек У. Влада і контр влада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / пер. з нім. О. Юдіна. Київ : Ніка-Центр, 2015. 404 с.

References

1. Berman, G. J. (1998), *Zapadnaya tradiciya prava : epoha reformirovaniya* [Western tradition of law : the era of reform], Izdatelskaya gruppa INFRA-M NORMA, Moskow, Russia.
2. Savchin, M. (2006), *Porivnyalne pravoznavstvo. Zagalna chastina* [Comparative Law. General part : Teaching manual], Centr uchbovoy literaturi, Kiyv, Ukraine.
3. Kolodiy, A. M. (2012), *Principi prava : geneza, ponyattya, klasifikaciya ta realizaciya* [Principles of Law : Genesis, Concept, Classification and Realization], Almanah prava, Kyiv, Ukraine.
4. Tsipelius, R. (2004), *Yuridichna metodologiya* [Legal methodology], Referat, Kyiv, Ukraine.
5. Shevchuk, S. (2000), “The significance of the general principle of proportionality for determining the constitutionality of constraints on the implementation of constitutional rights and freedoms (foreign experience)”, *Visnik akademiy pravovih nauk ukrayni*, vol. 1, pp. 69–76.
6. Pogrebnyak, S. P. (2008), *Osnovopolojni principi prava : zmistovna harakteristika* [Fundamental principles of law (content characteristic)], Pravo Kharkiv, Ukraine.
7. Savchin, M. V. (2009), *Konstitucionalizm i priroda konstituciy* [Constitutionalism and the nature of the constitution], Lira, Uzhhorod, Ukraine.
8. Rosenberg, Michel and Sajo, Andras *Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Oxford : Oxford University Press, 2003. 1482 p.
9. Uvarova, O. O. (2012), *Principi prava u pravozastosuvanni_ zagalnoteoretichna harakteristika* [Principles of law in law enforcement : general theoretical characteristic], Madrid, Kharkiv, Ukraine.
10. Beck Ulrich (2015), *Vlada i kontr vlada u dobu globalizaciy. Nova svitova politichna ekonomiya* [Power and counter-power on the eve of globalization. New World Political Economy], Nika-Centr, Kyiv, Ukraine.